

QARAQALPAQ TIL BILIMINDEGI DAWÍSLÍ FONEMALAR HÁM OLARDÍŃ MÁNI AYÍRÍWSHÍ BELGILERI

Saparmatov Omar Shamurat uli

Ájiniyaz atındağı NMPI Túrkiy tiller fakulteti qaraqalpaq tili hám
ádebiyatı tálım bağdarı studentı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15684673>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10- Iyun 2025 yil

Ma'qullandi: 14- Iyun 2025 yil

Nashr qilindi: 17- Iyun 2025 yil

KEY WORDS

*Lingvistika, fonetika, dawıslı sesler,
buwın, ótkerme, sesler únlesligi,
seslerdiń ózara tásirlesiwı*

ABSTRACT

*Maqalada qaraqalpaq til bilimindegi dawıslı fonemalar
hám olardıń máni ayırıwshılıq qásiyetleri úyrenip
shıǵılǵan. Ilimpazlardıń fonetikalıq maǵlıwmatlarına
súyengen halda seslerdiń sóz quramında atqaratuǵın
xızmetin analizlep shıqqanbız*

Qaraqalpaq tiliniń fonemalıq quramınıń anıqlaw máselesi ayırım quramalı seslerdiń diftonglardıń bir fonemadan turatuǵınlıǵın yamasa eki fonemadan turatuǵınlıǵın anıqlaw máselesi menen tikkele baylanıslı. Basqasha aytqanda, qaraqalpaq tiliniń fonemalıq quramın anıqlawda házirge shekem ádebiyatlarda talaslı bolıp júrgen [y] hám [w] yarım dawıslılarınıń dawıslı fonemalar menen buwınıń quramında ushırawınan jasalatıǵın diftonglardı ayırıqsha fonema dep sanalıwı kerek pe yamasa olardıń hár biri eki fonemanıń dizbegi me? Degen másele niń qalay sheshiliwi menen tıǵız baylanıslı boladı. eger diftonglar ayırıqsha fonema bolsa, onda tildegi basqa, fonemalarǵa (sonıń ishinde monoftonglarǵa da) qarama-qarsı qoyıladı. Tildegi monoftonglarǵa ayırıqsha fonema retinde diftonglar qoyılsa, óz gezeginde dawıslılardıń fonemalıq quramı artadı. eger diftonglar eki fonemanıń dizbegi dep qaralsa, olardıń quramındaǵı dawıslı sınarı ádettegi monoftong dep qaraladı da, al tutas diftong ayırıqsha fonema (monofonema) bolmaǵanlıqtan ol tildegi basqa fonemalarǵa qarama-qarsı qoyıla almaydı.

Házirgi qaraqalpaq tilinde ayırıqsha fonema retinde jumsalatuǵın fonologiyalıq diftonglar ushıraspaydı. Bul tilde diftonglar jóninde sóz bolǵanda tek fonetikalıq diftonglar ǵana kózge tutiladı. Atap aytqanda, artikuliyaciyalıq hám akustikalıq jaqtan dawıslılarǵa eń jaqın bolǵan [y], [w] sonantları (yarım dawıslılar) dawıslılar menen dizbeklese otırıp, fonetikalıq diftonglardı (jalǵan diftonglardı) payda etedi.

Yarım dawıslılar bolǵan [y] hám [w] sesleri hámme dawıslılar menen dizbeklesip kele otırıp ashıq yamasa tuyıq diftonglardı payda ete beredi. Ádette bul sesler ayırıqsha fonema retinde ózleri qatara bir buwın quramında kelgen ashıq dawıslılardan ajırılıp, payda etip turǵan diftonglardıń quramınan ap-ańsat bóleklenedi. Solay etip, olardıń ayırıqsha fonema bolıwına hesh gúman tuwmaydı. Máselen, [ay], [aw], [ya], [waz], [waj], [yar], [taw], [tay], [saw], [say] sıyaqlı sózlerde ashıq dawıslılar menen kelgende [y] hám [w] dawıssızlarınıń ayırıqsha fonema ekenin, solay etip ol diftonglardıń dawıslı menen sonant [y] fonemalarınıń

2. Дәўлетов А. Қарақалпақ тилинде сингармонизм. -Нөкис, 1993.
3. Насыров Д.С, Доспанов О, Бекбергенов А, Сайтов Д Қарақалпақ әдебияты классиклери шығармаларының тили. -Нөкис, 1995.
4. Убайдуллаев К. Қарақалпақ тили бойынша таңдамалы мийнетлери. -Нөкис, 1976.

